

SATELLITER TGV 1-2 2012

Under hösten 2012 kommer den nya forskningspropositionen att lanseras och med den forskningspolitikens nya ramar. Vilka institutioner och vetenskapliga profilområden som kommer att gynnas respektive missgynnas av den nya riktningen kan vi bara ana. Denna tidpunkt är därmed ett tillfälle både för reflektion och summering av det som är och en tid för framåtblickande.

I det här numret har vi valt att återge ett debattinlägg i *Dagens Nyheter* där utbildningsminister Jan Björklund presenterade regeringens satsningar på så kallad spetskompetens. I artikeln betonade han vikten av att skapa starka forskningsmiljöer vid ett par universitet för att svensk forskning bättre skall kunna hävda sig i den internationella konkurrensen. Vi har bett tre forskare kommentera detta debattinlägg utifrån sina

perspektiv och delge oss hur de ser på framtiden. Lisbeth Larsson reflekterar över hur denna politik inverkar på humaniora. Hon diskuterar hur de nya belöningsystemen som regeringen infört, som kopplas till resultatstyrning och samhällsnytta och där de resursstarka belönas, innebär svårigheter för humanistisk forskning att hävda sig i kampen om nya medel. Magnus Dahlstedt och Mekonnen Tesfahuney diskuterar hur den nya forskningspolitiken görs begriplig genom postpolitiska antaganden. De menar att forskningspolitikens ramar och i förlängningen forskningens innehåll allt mer bestäms av ekonomins eller "marknadens" behov och villkor samtidigt som detta paradoxalt nog uppfattas som opolitiskt. De diskuterar också vilka tänkbara konsekvenser detta kan få för kritisk samhällsvetenskaplig forskning.

SVENSK FORSKNINGSPOLITIK MÅSTE VÅGA SATSA PÅ SPETS

JAN BJÖRKLUND, FP, UTBILDNINGSMINISTER

Sverige behöver ett antal världsledande forskningsmiljöer vid universiteten. Sverige nådde 2008 målet att avsätta en procent av BNP till offentligt finansierad forskning. Till EU har regeringen redovisat att vårt mål för 2020 är ungefär fyra procent av BNP. Inget annat EU-land satsar mer på forskning och utveckling. Drygt sju miljarder av de konkurrensutsatta medlen fördelas av de statliga forskningsråden. I regleringsbrevet för 2011 uppdrar regeringen åt råden att prioritera på ett nytt sätt; anslagen ska tilldelas i större sjok och för längre tid. Det ger mer tid för forskning och mindre tid går åt till att skriva ansökningar.

Svensk ekonomi utvecklas starkt i den djupa lågkonjunkturrens efterdyningar, och Sverige går ur krisen som en av Europas allra starkaste ekonomier. Men vi måste förmå se bortom den kortsiktiga krishantering och ställa frågan: Hur ska vi vara framgångsrika inte bara nästa år, utan under kommande årtionden?

Vi står långsiktigt inför stora utmaningar. Det handlar om utmaningar för mänskligheten, som klimathotet och antibiotikaresistenta sjukdomar, som bara kan mötas med hjälp av kunskap och forskning. Det handlar också om utmaningar för Sverige. Det pågår en aldrig tidigare skådad omvandling av världsekonomin och globaliseringen påverkar människor och länder i ett rasande tempo. Nya konkurrenter till några av våra viktigaste företag föds, växer upp och blir starka. Ett kinesiskt bilföretag tar över Volvo.

Om Sverige ska bli lika framgångsrikt under 2000-talet som vi tidvis var under 1900-talet, då är det kunskap, vetenskap och kreativitet som måste stå i absolut fokus. Vår vision bör vara ett land med bästa möjliga utbildning och forskning.

Vi måste förbättra kvaliteten på grundskola och gymnasium och där genomför

vi nu en lång rad reformer. Alla barn och ungdomar ska ges goda förutsättningar för en bra start i livet, oavsett bakgrund; det kräver en nationell styrning och ett betydande inslag av nationell normering.

Men medan grundskola och gymnasium ska förmedla befintliga kunskaper är det akademins unika uppgift att ifrågasätta hävdvunnen kunskap och utveckla ny. Framgångsrik forskning utvecklas genom ett kritiskt förhållningssätt. Idealet är den fria akademien.

Under Göran Perssons och Carl Thams tid misstrodde professorerna och beslutsmakt inom högre utbildning och forskning centraliserades och politiserades, medan statsmakten abdikerade helt när det gällde grundskolan och gymnasiet. Den politiska inriktningen är numera, på båda områdena, den motsatta.

Vi genomför nu också en historisk satsning på svensk forskning. Den forskningsproposition som lades 2008 innebar en ökning av anslagen med fem miljarder kronor – aldrig någonsin har anslagen för forskning ökat så mycket på så kort tid. Därmed nådde vi målet att Sverige ska avsätta en procent av BNP till offentligt finansierad forskning.

Tack vare regeringens höjningar och ett forskningsintensivt näringsliv ligger Sverige i världstoppen i fråga om totala satsningar på forskning. Inget annat EU-land satsar en större andel av BNP på forskning och utveckling än Sverige. Till EU har regeringen redovisat att vårt mål för 2020 är att Sverige ska satsa ungefär fyra procent av BNP.

Även om vi satsar stora resurser borde

det gå att utnyttja dem bättre. Dels kan vi nå en mer kvalificerad akademisk nivå. Vetenskaplig kvalitet mäts ofta genom att räkna publikationer och citeringar, och där är flera länder på väg att passera oss. Dels handlar det om hur kunskap omvandlas till innovationer, till exempel hur många patent som forskningen leder till. Sverige borde kunna få ut mer av forskningen än i dag.

Bredd i forskningspolitiken är en styrka för Sverige, men vi måste också våga prioritera och satsa på spets. Våra lärosäten har olika roller att spela, där balansen mellan utbildning och forskning är olika. De flesta av dem behöver ta på sig den viktiga rollen att med ett brett utbud tillgodose det regionala utbildningsbehovet. Därutöver tycker jag att Sverige även behöver ha några universitet med ambition att vara i internationell toppklass. Ett antal svenska forskningsmiljöer vid dessa universitet ska helt enkelt vara världsledande inom sina nischer.

I den andan investerar vi nu betydande resurser i mycket stora forskningsanläggningar inom naturvetenskap i Lund (MAX IV och ESS) och i ett nytt ledande biomedicinskt center i Stockholm och Uppsala.

Den forskningspolitiska debatten innehåller ett par eviga målkonflikter, där det gäller att hitta en lämplig balans. Ska anslagen gå till grundforskning eller tillämpad forskning?

Grundforskning bygger på forskarens vilja att upptäcka nya, oanade samband. Det är forskning som kan ge stora genombrott och helt nya värdefulla insikter. Tillämpad forskning är lika viktig och tillsammans

med en förstärkt innovationspolitik ett måste för att utveckla industrin. Min inriktning är att vi behöver båda delarna om Sverige ska kraftsamla och konkurrera internationellt.

När det talas om nyttoaspekter, hamnar ofta fokus på naturvetenskap, medicin och teknik. Andra värden som vi förknippar med universiteten glöms bort.

Humaniora och samhällsvetenskap får inte förpassas till ett underhållningsfack. Att skapa förståelse och sammanhang och att kritiskt reflektera kring samhällets utveckling, det kan inte vara mindre viktigt i en tid när det sker stora förändringar som berör människor i hela världen.

Oavsett ämnesområde är självfallet målet att forskningen ska hålla hög kvalitet. Det svåra är vilken väg som är den bästa för att nå dit.

En väg är att prioritera konkurrensutsatta medel. Den forskning som vi vet är av god kvalitet får då möjlighet att utvecklas, men många forskare ägnar en stor del av tiden åt att skriva ansökningar, eller bedöma andras – tid som borde ägnas åt forskning.

En annan väg är att satsa på de direkta anslagen till universitet och högskolor. Å ena sidan skapar det större trygghet för forskarna, men å andra sidan blir konkurrensen som ett incitament att sträva efter kvalitet väsentligt svagare.

Vi behöver båda delarna, men de konkurrensutsatta medlen har brister som måste åtgärdas. Anslagsgivningen har blivit alltför fragmentiserad, vilket leder till omfattande ansökningsbyråkrati. Många små anslag riskerar dessutom att leda till

alltför lite risktagande om forskare, för säkerhets skull, satsar på det som man vet kan ge resultat för att kunna få anslag också i nästa ansökningsomgång.

Drygt sju miljarder av de konkurrensutsatta medlen fördelas av de statliga forskningsråden, framför allt Vetenskapsrådet. I regleringsbrevet för 2011 kommer regeringen att uppdraga åt forskningsråden att prioritera på ett nytt sätt; anslagen ska tilldelas i större sjok och för längre tid. Det ger mer tid för forskning och mindre tid för att skriva ansökningar för de forskare som får medel beviljade.

Målet är att Sverige inte bara ska vara ett land som satsar stort på forskning, utan också ett land som är världsledande på olika forskningsområden.

Så bidrar vi till att lösa viktiga problem för mänskligheten och samtidigt till att stärka Sveriges konkurrenskraft.

Jan Björklund (FP) utbildningsminister

Texten publicerades i på DN Debatt 17 december 2010. *TGV* har såväl *Dagens Nyheter*s som författarens tillstånd att återpublicera debattartikeln.

Lisbeth Larsson läser Jan Björklund:

DEN FÖRÖDANDE JAKTEN PÅ FORSKNINGSMEDEL

I den diskussion som nu föregår den nya forskningspropositionen gör Jan Björklund ett stort nummer av att ”våga satsa på spetsforskning”. Det är knappast någon ny eller för den borgerliga regeringen avvikande inställning. Snarast har det blivit ett forskningspolitiskt mantra. Under 2000-talet har regeringarna oavsett färg konsekvent valt att satsa på styrka, excellens och spets. Den verkligt svåra frågan – Vilka forskningspolitiska medel skapar de bästa villkoren för att den kreativa och innovativa forskning som är spetsforskningens förutsättningar ska komma till stånd? – är heller inte besvarad med programförklaringar och deklARATIONER av denna typ. Gång efter gång har olika utredningar visat att det får forskningen att stagnera och jämställdheten inom forskningsvärlden att gå bakåt. Senast i den fullständigt tillintetgörande rapporten *Hans excellens. Om miljardsatsningarna på excellenta forskningsmiljöer*.¹ Det är mycket logiskt, då de som definierar styrka, excellens och spets är etablerade forskare som styrs av etablerade värderingar och bara kan se excellensen i den forskning och de forskningsgrupper som redan är etablerade. Spetsforskning bygger på att man hela tiden ser och kan avgöra vad som är viktig och lovande forskning och låter den växa fram. Det är ett svårt och långsiktigt arbete.

Den avgörande förnyelsen inom den borgerliga regeringens forskningspolitik handlar knappast om modet att satsa på spetsforskning. Det stora systemskifte som iscensatts med autonomireformen som trädde i kraft 2011 handlar snarare om att det regelverk som styr och satt ramar för verksamheten under mycket

lång tid i princip upplöstes och ersatts med något som mera liknar en management-organisation. Den statliga forskningspolitiken har övergivit den regelstyrning, som, enligt Björklund, grundade sig i en socialdemokratisk misstro mot professorerna, till förmån för resultatstyrning och konkurrens. Det kommer att få, och håller redan på att få, en omvälvande betydelse för akademisk utbildning och forskning i Sverige.

Autonomi är ett positivt kodord. Idealt leder frihet till mångfald, men som det visat sig inom en rad olika områden leder den i praktiken oftare till förenhetligande, i synnerhet när det handlar om ekonomisk konkurrens och är kopplat till en mycket tydligt definierad resultatstyrning som i detta fall. Alla tenderar att satsa på det som man tror ger störst utdelning vilket leder till att ingen vågar satsa på de riskfyllda, lite aparta forskningsfrågor som ofta är upprinnelsen till spetsforskning. För att förstå autonomireformens innebörder är det viktigt att beakta den ekonomiska ramen den är insatt i. Det universitet och högskolor framför allt har frigjorts till är en tillvaro i ständig konkurrens om medlen för forskning. Och det är denna kamp, på gott och ont, som kommer att prägla universiteten på olika sätt i framtiden. Avgörande för forskningens utveckling är på vilka villkor konkurrensen sker.

I denna konkurrens kommer, det är jag säker på, svensk genusforskning att klara sig tämligen bra. Den är unikt välutvecklad och internationellt intressant. Den är också tydligt samhällsnyttig. En viktig fråga i detta sammanhang är dock om den över

huvud taget hade kunnat växa fram i det forskningsklimat som nu råder.

Framväxten av svensk genusforskning exemplifierar på ett nästan perfekt sätt styrkan i den bottom-up-princip som det svenska forskarsamhället enhälligt hyllat fram till nu. Den växte fram under slutet av 1970-talet ur ett djupt känt behov hos unga kvinnliga forskare att få veta mer om kvinnors historiska och samhälleliga villkor. Forskningen var vetenskapskritisk och innovativ, fokuserade på tidigare outforskad material, ställde nya frågor och tillförde ett nytt perspektiv som kom att sätta tidigare forskning i ny dager och i sin tur generera ny forskning. Området utvecklades snabbt. Teoribildningen vidgades från att ha fokuserat på det ena könet, kvinnan, till att undersöka könets betydelse för alla människors vara och vårt tänkande om det mänskliga över huvud taget. Genusperspektivet som initierats inom humaniora och samhällsvetenskap spreds till andra vetenskaper, frigjorde sig och bildade en egen vetenskaplig inriktning som etablerade institutioner och forskarskolor. Historieskrivningen om genusvetenskapens framväxt rymmer alla forskningspolitikens goda ord: innovation, risk, tvärvetenskap och internationalisering. Om man beaktar all den aggressiva kritik från det etablerade forskningssamhället som varit den framväxande genusforskningens ständiga följeslagare inser man emellertid lätt att genusforskningen aldrig hade kunnat utvecklas som den gjort i ett forskarsamhälle där redan visad och av de etablerade forskarna erkänd excellens hade varit kriteriet för forskningsanslag.

Men det som oroar mig mest just nu är faktisk inte den Björklundska politikens konsekvenser för genusforskningen, den är etablerad och erkänd, den är i internatio-

Att tala in i vetenskapssamhället är naturligtvis en grundläggande och viktig del av all forskning, men lika viktigt är att tala ut i samhället, att gå i dialog med detta.

nell jämförelse välutvecklad och det finns i det globala alltmer ojämlika samhället ett tydligt behov av den kunskap den kan ge. Det som oroar mig är de konsekvenser det värderingssystem som används i konkurrensen om medlen har för humaniora som område. I sin artikel skriver Björklund visserligen att "humaniora och samhällsvetenskap inte får förpassas till ett underhållningsfack. Att skapa förståelse och sammanhang och att kritiskt reflektera kring samhällets utveckling, det kan inte vara mindre viktigt i en tid när det sker stora förändringar som berör människor i hela världen." Klokt, men hur tar den borgerliga regeringen ansvar för dessa ord? I det belöningsystem som implementerats där mycket pengar ger mer pengar kommer den humanistiska forskningen obönhörligt att minska. Här finns inga stora anslagsgivare, inga ekonomiskt starka institutioner som vill investera. Och, framför allt, är det värderingssystem som kommer att användas för att peka ut den excellens som ger forskningsmedel utformat på ett sätt som

konsekvent missgynnar humaniora. I detta system är, förutom tidigare anslag, publicerade skrifter centralt. I web of science, som VR använder för att fördela de konkurrensutsatta fakultetsmedlen, finns ytterligt få humanistiska tidskrifter i den corpus i vilka citaten räknas. Anders Flodström föreslår i sin rapport om *Prestationsbaserad resurstilldelning för universitet och högskolor* att SwePub mätningarna, det vill säga de samlade svenska publikationerna som listas av lärosätena, skall ingå som grund för anslagstilldelning.² Även om detta går igenom så innebär den vändning in mot vetenskapssamhället som de bibliometriska mätmetoderna kommer att effektuera att den sociala diskussion och dynamik som den humanistiska (och samhälls- och genusvetenskapliga) eftersträvar inte kommer att belönas.

Janken Myrdal visar i den i detta sammanhang mycket klargörande boken *Spelets regler i vetenskapens hantverk. Om humanvetenskap och naturvetenskap*, hur de två olika publikationstraditioner som utvecklats inom humaniora och naturvetenskap nu sammanförs med hjälp av ett enhetligt belöningsystem som konstruerats på den naturvetenskapliga traditionens premisser.³ Det kommer att få stora och, som jag ser det i hög grad negativa, konsekvenser för humanioras utveckling. Inte bara för att det innebär en grundläggande omorientering för humaniora utan också för att den naturvetenskapliga publiceringstraditionen i så hög grad handlar om att tala in i vetenskapssamhället. Att tala in i vetenskapssamhället är naturligtvis en grundläggande och viktig del av all forskning,

men lika viktigt är att tala ut i samhället, att gå i dialog med detta. Inom den humanvetenskapliga publiceringstraditionen fanns det länge ingen motsättning mellan dessa båda aspekter. Bra humanistisk forskning talade in i vetenskapen och ut i samhället på samma gång och det var talet ut i samhället, den dialog det ledde till, som räknades som det samhälleliga värdet, nyttan, av forskningen. Därför publicerar man sig gärna på de stora allmänna bokförlagen och allmänna tidskrifter, inte specifikt vetenskapliga sådana. Så som det nya ekonomiska belöningsystemet är konstruerat måste man, om man ska vara lyckosam i kampen om medlen, sluta med det och rikta in sig på det kretslopp som bedöms som vetenskapligt. Då blir det svårt att uppfylla den uppgift som Björklund mycket riktigt definierar som humanioras: ”Att skapa förståelse och sammanhang och att kritiskt reflektera kring samhällets utveckling”.

Lisbeth Larsson är professor vid Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet. E-post: lisbeth.larsson@lit.gu.se

Noter

- 1 Ulf Sandström, Agnes Wold, Birgitta Jordansson, Björn Ohlsson och Åsa Smedberg, *Hans Excellens. Om miljardsatsningarna på starka forskningsmiljöer*, Delegationen för jämställdhet i högskolan 2010
- 2 *Prestationsbaserad resurstilldelning för universitet och högskolor* (U2011/7356/UH)
- 3 Janken Myrdal, *Spelets regler i vetenskapens hantverk. Om humanvetenskap och naturvetenskap*, Natur och Kultur 2009.

Magnus Dahlstedt och Mekonnen Tesfahuney läser Jan Björklund:

TILLSPETSAD SPEKULATION

A society that refuses to think about philosophical issues because they are not profitable, is one that quite literally has lost its mind.

Kenan Malik (2010)

Postpolitisk paralys

Forskarvärlden, liksom världen i stort, befinner sig idag i en brytningstid. Global finansiell härdsmalta, uppror/instabilitet i anknytning till en global finansiell kris; klyftor mellan rika och fattiga, både mellan och inom öst och väst, nord och syd, krig, ”regimskifte”, terrorparanoia, en ständigt närvarande vånda inför att hantera internationell migration; allt mer påtagliga klimathot. Världssamfundet befinner sig i ett akut tillstånd av postpolitisk förlamning, ett kaotiskt tillstånd utan politisk fantasi, utan politiska koordinater, utan egentliga alternativ.¹

Det postpolitiska tillståndet innebär att politikens ramar och innehåll allt mer bestäms av ekonomins eller ”marknadens” behov och villkor. Detta kommer till uttryck i en genomgripande *financialization of everything* – en fördjupad ekonomisering av allt fler sektorer i samhället.² I takt med denna ekonomisering erövrar den ”spekulativa kulturen” allt fler livsområden och framstår mer och mer som normerande ideal för hur samhällslivet bör vara beskaffat.³ Den spekulativa kulturen premierar risktagande, börsspel, snabba vinster, aktieklipp och understöds av den spekulativa kapitalismens ständiga behov av tillväxt, flexibilitet och entreprenörskap.⁴ Det paradoxala är dock att ju större genomslag denna ekonomisering har haft i samhällslivet, desto mindre tycks den uppfattas som politisk. Det politiska kringskärs, blir ett till synes apolitiskt

fält sysselsatt med att ”hantera” en ansamling av problem som anses kräva tekniska snarare än politiska interventioner. Politik byter härmed skepnad till social administration, iscensatt och dirigerad av allehanda ”experter”.⁵ Denna *technicalization of politics* omfattar en rad kunskaps- och expertsystem såväl som tekniker, som förbinder inte bara individer och grupper, utan även själva människovärdet med marknadens bestämda rationalitet.⁶

Akademien intar en central roll i denna omvandling. Forskning och högre utbildning har, liksom många andra delar av samhället, allt mer kommit att omvandlas i enlighet med marknadens rationalitet. Akademiens främsta uppgift runtom i världen tycks idag vara att bidra till stärkt internationell konkurrenskraft. Kunskap uppfattas i detta sammanhang primärt som ett ”råmaterial” som kan användas för att skapa produkter med kommersiellt värde.⁷ Kunskapsproduktionen blir mer och mer beställarstyrd – eller om man så vill kundanpassad. Samtidigt blir det inom en rad olika policyområden allt vanligare att forskare involveras i olika former av partnerskap tillsammans med olika statliga, privata och frivilliga intressenter, med uppgiften att kontinuerligt följa upp policyutvecklingen inom enskilda områden och tillhandahålla så kallade *best practices*.⁸ Forskning riskerar i detta sammanhang att reduceras till just management/social administration, en teknisk lösning på en uppsättning efterfrågade och på förhand givna problem. Inte minst så riskerar samhällskritisk forskning att mer eller mindre hamna

på undantag – den anses helt enkelt inte tillräckligt samhällsnyttig.

Efterlyses: En spekulativ akademi

De senaste forskningspolitiska signalerna i Sverige är i detta hänseende minst sagt oroande. Liksom i en rad andra länder runtom i världen kan vi se en tendens till att allt mer av de statliga forskningsmedlen dirigeras över till ett mindre antal strategiskt viktiga områden, i mångt och mycket definierade i termer av just samhällsekonomisk nytta. På DN debatt 17 december 2010 anger utbildningsminister Jan Björklund färdriktningen för Alliansregeringens forskningspolitiska strategi.⁹ Låt oss ta minister Björklunds forskningspolitiska appell som utgångspunkt för fortsatt reflektion. Redan rubriken till artikeln slår an tonen. ”Svensk forskningspolitik måste våga satsa på spets”. Vi känner igen berättelsen från andra sammanhang. Sverige står enligt denna berättelse inför stora utmaningar, i ett allt mer internationaliserat kunskapssamhälle. Sverige sägs visserligen ha goda möjligheter att möta dessa utmaningar, men i den ständigt accelererande konkurrenssituation som råder i dagens kunskapsekonomi gäller det att hela tiden vara vaksam för att landet inte ska bli frånsprunget av sina konkurrenter. Den avgörande utmaningen för Sverige, liksom för andra länder, består i detta sammanhang i att stärka landets konkurrenskraft. En avgörande faktor när det gäller att hävda landet i den skärpta konkurrensen med andra länder är, understryker Björklund, produktion av kunskap – det vill säga forskning och utbildning:

Målet är att Sverige inte bara ska vara ett land som satsar stort på forskning, utan också ett land som är världsledande på olika forskningsområden. Så bidrar vi till att lösa viktiga problem för mänskligheten och samtidigt till att stärka Sveriges konkurrenskraft.

Kunskap ses i detta ljus som en viktig konkurrensfördel i förhållande till andra länder. Sett i backspegeln är det just, menar Björklund, ”kunskap, vetenskap och kreativitet” som har bidragit till de framgångar som Sveriges skördat under 1900-talet. Fortsatt framgång kräver en långsiktig strategi för att befästa Sveriges position som ledande kunskapsnation.

Om Sverige ska bli lika framgångsrikt under 2000-talet som under 1900-talet, då är det kunskap, vetenskap och kreativitet som måste stå i absolut fokus. Vår vision bör vara ett land med bästa möjliga utbildning och forskning.

Kunskap förstås här som en långsiktig investering, av stort värde både för den enskilde och för samhället i stort, en tankegång som på senare tid fått stort genomslag i den politiska debatt som förts i stora delar av världen.¹⁰ Kunskap blir härmed, skulle man kunna säga, liksom det mesta i samhället i övrigt, en vara – både *inåt*, i relation till den egna befolkningen, och *utåt*, gentemot den omgivande världen.

Samma slags budskap återkommer i andra sammanhang. När alliansregeringen 2011 skulle tillsätta en ny forskningsberedning, med uppgift att staka fram en svensk forskningspolitisk strategi för framtiden, så var det just talet om konkurrens som angav tonen: ”Sverige ska vara en världsledande forskningsnation”, tillkännagav regeringen i ett pressmeddelande. ”Forskningsberedningen är en plats där företrädare för universitet, forskare och näringslivet möter regeringen och diskuterar hur vi bäst kan stå starka i den globala konkurrensen”.¹¹

Ett viktigt inslag i berättelsen om samtida forskningspolitiska utmaningar är jämförelser med andra länder. Björklund har vid många tillfällen tidigare gett prov på anammandet av internationella jämförelser i ett utbildningspolitiskt sammanhang och ger i debattartikeln ytterligare ett exempel på just jämförelsen som retorisk figur, denna gång i ett forskningspolitiskt sammanhang. ”Vetenskaplig kvalitet mäts ofta genom att räkna publikationer och citeringar, och där är flera länder på väg att passera oss”. Med jämförelsen framträder hotbilden av att Sverige är på väg att bli frånsprunget i den globala konkurrensen, vilket fungerar som ett starkt motiv för hårdare prioriteringar av forskningsfinansiering. ”Bredd i forskningspolitiken är en styrka för Sverige, men vi måste också väga prioritera och satsa på spets”, noterar Björklund.

Våra lärosäten har olika roller att spela, där balansen mellan utbildning och forskning är olika. De flesta av dem behöver ta på sig den viktiga rollen att med ett brett utbud tillgodose det regionala utbildningsbehovet. Därutöver tycker jag att Sverige även behöver ha några universitet med ambition att vara i internationell toppklass. Ett antal svenska forskningsmiljöer vid dessa universitet ska helt enkelt vara världsbäst inom sina nischer.

Globalt elixir

Resonemanget är inte unikt för Sverige, utan återspeglar en samtida internationell trend. Internationella jämförelser som PISA, bibliometriska mätningar och rankingsystem har på senare tid blivit ett allt mer framträdande i forskarsamhället. Akademin har steg för steg utvecklats till del av en global kunskapsmarknad, driven av marknadens rationalitet. Konkurrens och nyttomaximering.

Trenden beskrivs bland annat i en jämförande studie av genomslaget för olika slags rankingsystem inom högre utbildning i Tyskland, Australien och Japan: ”High-ranked and not-ranked, international-facing and regionally-focused, all institutions have been drawn into the global knowledge market... Rankings are helping transform all [institutions of higher education] into strategic corporations, engaged in positional competition, balanced fragilely between their current and preferred rank”.¹² Denna utveckling synliggör en allt starkare och allt mer utbredd drivkraft att hävda sig i konkurrensen och nå så högt upp på rankinglistan som möjligt. Dels för att en position högt upp på rankinglistan i sig utgör en symbol för nationell framgång och prestige, dels för att universitet och högskolor har fått en allt mer central roll som ekonomiska tillväxtmotorer i en global kunskapsekonomi.¹³ Framgång i denna globala kunskapsstävlan kräver ständig omvandling, vilket i sig är symboliskt för en samtid där just *makeover* i stort är något av en ledstjärna.¹⁴ Det dominerande budskapet i politik såväl som populärkultur är idag att den som inte ”gör om sig” är dömd att misslyckas – idealet är ständig förändring, livslångt lärande.¹⁵ Som i Björklunds fall används jämförelserna ofta som mer eller mindre odiskutabla motiv för olika slags prioriteringar. Hazelnorn uttrycker det enligt följande ”[t]hey are creating a sense of urgency, accelerating the pace of reform and incentivising institutional behaviour”.¹⁶

Vad vi här kan skönja är en postpolitisk logik – styrning av akademien framstår i allt väsentligt som en fråga om administration, inte om politiska överväganden. Styrning av akademien handlar närmast om att hitta ett vinnande koncept, att satsa rätt i tävlan med konkurrenterna, att söka och tillämpa det som fungerar, att göra det som måste göras. Fjärran är styrning som en fråga om politik, något som kan eller bör föregås av diskussioner mellan olika ideologiska hållningar. Steg för steg

omvandlas akademien enligt den spekulativa kulturens idiom. En vanlig strategi är i detta sammanhang att koncentrera resurser till ett mindre antal forskningsmiljöer som antas kunna tävla med internationellt topprankade universitet.¹⁷ En sådan tendens leder till en stark dominans för tekniska och naturvetenskapliga forskningsinriktningar. Risken är överhängande att humaniora och samhällsvetenskap i denna konkurrenssituation betraktas som en konkurrensnackdel snarare än en potentiell vinstlott.¹⁸ Samhällsekonomisk nytta – forskning som bidrar till stärkt konkurrenskraft – sätts före kritisk reflektion kring samtiden.

Forskning och utbildning är processer och därmed kan ingen på förhand veta säkert och/eller med exakthet varåt forskningen är på väg och vilka resultat som kommer att få ändamålsenliga utfall. Vad forskning leder till och/eller vilka resultat som ”bär frukt” i framtiden är således en ganska öppen fråga. Spetsforskningsretoriken bygger på en teleologisk syn på vad forskning är – som om forskningsprocessen vore en serie bestämda steg som kan avgöras i förväg, att det finns en inneboende logik i forskningsprocessen som oproblematiskt leder från forskningsinitiering till önskade resultat där det är möjligt att veta vilken forskning som har en framtid eller inte. Forskningsvärlden har sedan länge förkastat denna teleologiska syn på kunskap och på hur forskningsprocessen går till, bland annat för att den även tar död på det som utgör en viktig del av kunskaps- och forskningsprocessen – upptäcktsmomenteten, oväntade forskningsrön, nya forskningsspår och därmed ny

kunskap. Utbildningsministerns retorik om spetsforskning bygger på en förlegad uppfattning om vetande, det vill säga en syn på kunskap som bygger på logiken ”lager på lager”, något som går att samla

Kontentan i Björklunds debattinlägg är att regeringen tänker gynna den forskning och de ämnen som leder till vinst och/eller lovar utdelning.

och stapla på redan befintlig kunskap (en ackumulativ syn). Det ironiska är att utbildningsministerns förlegade syn på vetande innebär nådestöten för den spetsforskning som han säger sig värna.

Vad spetsforskningsretoriken i själva verket handlar om är ett särskiljande mellan olika former av forskningsområden och vetenskapliga discipliner på basis av nyttomaximens kalkyl. Kontentan i Björklunds debattinlägg är att regeringen tänker gynna den forskning och de ämnen som leder till vinst och/eller lovar utdelning. De forskningsområden och ämnen som inte anses uppfylla nyttokalkylens logik lämnas därhän. Det som producerar ”användbar” utbildning är att föredra – underförstått användbar av och till nytta för marknaden. Allt annat är mer eller mindre ickeönskvärt – flum i utbildningsministerns lexikon. Naturvetenskap, ja tack! Humaniora kan vi lika gärna lämna därhän – avskaffa ”hobbyutbildningar och slökurser”, som inte lönar sig.¹⁹ Samhällsvetenskap, undantaget national- och företagsekonomi, får klara sig bäst den kan! Politikens roll

går således ut på att administrera/tillämpa en styrningsprincip som ska säkra lönsamhet, avkastning, effektivitet, kvalitet och bärkraft utifrån en snäv ekonomisk logik – nyttomaximen. Det löses bäst så – det är den drivande managementtron.

Formuleringar som ”globala utmaningar”, ”kunskap för att lösa vår tids viktiga problem” och inte minst mantrat om ”global konkurrens” används av regeringen i allt från vård och omsorg till miljö- till globaliseringspolitik – så även i utbildnings- och forskningspolitiken. Global konkurrens presenteras ömsom som ett hot, ömsom som en möjlighet – en i sig motsägelsefull bestämning av läget som i bästa fall avslöjar det dunkel som omgärdar ett Darwinistiskt synsätt där alla tävlar mot alla i alla avseenden – från utbildning och forskning, mode och hälsa till barnuppfostran och föräldraskap, arbete och bostad. En framtid vars ledord är konkurrens för konkurrensens skull. Spekulera eller dö.

Spetsforskning är tänkt att vara en viktig del i den arsenal som ska säkra Sveriges ”överlevnad”. Den ödesmättade retorik som framträder i utbildningsministerns debattinlägg är en del av en global nyliberal ordning vars ledord är nytta, vinst och ackumulation. I ett tidevarv där allt och alla ska tjäna ”marknaden” och underkasta sig nyttomaximens logik. Idéhistorikern, neurobiologen, tillika filosofen och författaren Kenan Malik menar att dagens nyliberala utbildningspolitik har en rad långtgående konsekvenser.²⁰ Utbildning omvandlas till en vara och värderas utifrån lönsamhet, forskare förvandlas mer eller mindre till kunskapsförsäljare, lärosäten till kunskaps Gallerior och studenter blir upppassade kunder, klienter och konsumenter. Allt detta under marknadens framsynta överinseende och med den som garant för utbildningskvalitet. Belönade, kvalitetssäkrade, kreativa, tillfredsställda och lycksaliga konsumenter.

Or so goes the fairy tale of our times...

The winner takes it all?

Det vi ser träda fram är allt annat än lycksalighetens och det förlovade kunskapslandet Sverige. Så även på andra ställen. Vi kan se en tilltagande differentiering av forskning och utbildning, mellan *Ivy League* och massans lärosäten; ökade klyftor och ojämlikheter – inte minst på basis av kön och klass; ett tillstånd där karriärmöjligheterna och livschanserna avgörs på basis av var du får din examen; tilltagande segregering på basis av klass och etnicitet, uppdelning av utbildning i typiska kvinno- och mansyrken; tilltagande könsdiskriminering i anslagen för ”spets- och grundforskning” i naturvetenskap samt centrumbildningar. Utöver detta kan vi nämna att en rad studier har visat på hur retoriken om spetsforskning i första hand gagnar de bolag som patenterar och säljer skattefinansierade forskningsresultat. Detta är ett ypperligt exempel på en av vår tids ledande kalkyler

– socialisera kostnader, privatisera vinster. Detta är inget annat än att ge politisk *carte blanche* för *epistemisk våld*, som Gayatri Chakravorty Spivak formulerade det.²¹ Det är också en viktig aspekt av det symboliska våld som utövas över kvinnor och icke-vita etniska grupper – eller den överväldigande majoriteten av befolkningen i den globaliserade värld som Sverige är en del av. Det som sker i Storbritannien ger en fingervisning av den framtid som även Sverige kan ha att vänta. Enligt ett förslag som presenterades i december 2010 tredubblades högskoleavgiften i Storbritannien (upp till 9 000 pund), vilket innebär att det är allt fler som inte längre kommer ha råd att betala sin utbildning. Vi såg studentprotesterna i London och polisens hårdhänta metoder under sommaren. Vill vi ha det så, även i Sverige?

Det som skett under de senaste årtiondena, i Sverige liksom på många håll i världen, är en radikal om än tyst omkastning av utbildningsväsendets grundläggande principer, dess förfarande och själva ändamålet med utbildning. Gentemot utbildningsministrarnas spekulationer om vad och vilka högre utbildning och forskning bör vara till för, markerar detta behovet av en kritisk samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning som röjer de verkliga konsekvenserna av den pågående kommersialiseringen av utbildning och forskning. Västvärlden befinner sig i en djup kris, som ledande makthavare inte vet hur de ska ta sig ur.

Redan i *Det kommunistiska manifestet*, för mer än 150 år sedan, såg Marx och Engels vad som komma skulle – och deras ord ekar långt in i vår egen tid:

Bourgeoisien har... obarmhärtigt sönderslitit alla de brokiga förhållanden som band människor vid deras naturliga överheter och icke kvarlämnat något annat band mellan människa och människa än det nakna intresset, den blotta penningen. Hon har upplöst och förkvävt det fromma svärmeriet, den ridderliga hänförelsen, den kalkborgerliga fromheten. Hon har förvandlat det personliga värdet i bytesvärde och istället för de smärre, genom avtal förvärvade friheterna satt den enda samvetslösa handelsfriheten. Hon har med ett ord i stället... satt den öppna, oförsämda, direkta utplundringen.

Bourgeoisien har avklätt alla verksamheter som förut betraktades med helig vördnad, deras helgonskimmer. Hon har förvandlat läkaren, juristen, prästen, skalden, vetenskapsmannen till sina betalda lönearbetare.²²

Idag, möjligen mer än någonsin, behövs en vetenskapligt väl underbyggd kritik som på allvar utmanar rådande konventioner och maktordningar – både inom och utom akademien – och inte bara tar dem för givna som odiskutabla faktum. Vägen ut ur denna krissituation kan erbjudas av dem som skolats enligt en kritisk samhällsvetenskaplig och humanistisk tradition. Det Sverige behöver är en forsknings- och utbildningspolitik som tar avstamp i och främjar den överväldigande majoriteten av världens befolkning, dess behov, intressen och krav. Det behövs

mer forskning som återigen politiserar det avpolitiserade, som inte bara ägnar sig åt vad som *är* eller *sägs vara* utan vad som *kunde* eller *borde vara*. Denna utmaning är alltså inte bara akademisk utan lika mycket politisk. Historien har *inte* tagit slut. Ideologierna är *inte* döda. Politiken har *inte* spelat ut sin roll. Det är kartan och kompassen det är fel på. Det *finns* alternativ – det gäller bara att hitta dem.

Magnus Dahlstedt är docent och universitetslektor vid Institutet för forskning om migration, etnicitet och samhälle, Linköpings universitet. E-post: magnus.dahlstedt@liu.se

Mekonnen Tesfahuney är docent och universitetslektor vid Avdelningen för Geografi och turism, Karlstads universitet. E-post: mete@kau.se

Noter

- 1 *Den bästa av världar?* Mekonnen Tesfahuney och Magnus Dahlstedt (red.), Tankekraft 2008.
- 2 David Harvey: *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press 2006.
- 3 Ian Baucom: *Spectres of the Atlantic*, Duke University Press 2005.
- 4 Susan Strange: *Casino Capitalism*, Manchester University Press 1997.
- 5 Slavoj Žižek: *The Ticklish Subject*, Verso 1999.
- 6 Aihwa Ong: *Neoliberalism as Exception*, Duke University Press 2006, s. 4.
- 7 Sheila Slaughter & Gary Rhoades: *Academic Capitalism and the New Academy*, John Hopkins University Press 2004.
- 8 Wendy Lerner: "Global Governance and Local Policy Partnerships", *Analysing Social Policy*, Greg Marston och Catherine McDonald (red.), Edward Elgar 2006
- 9 Jan Björklund: "'Svensk forskningspolitik måste våga satsa på spets'", *Dagens Nyheter* 17/12 2010.
- 10 Maarten Simon och Jan Masschelein: "The Governing of Learning and the Learning Assemblage of a Learning Apparatus", *Educational Theory* 2008:4.
- 11 Utbildningsdepartementet: "Regeringen tillsätter forskningsberedning", Utbildningsdepartementet, pressmeddelande, 26/8 2011.
- 12 Ellen Hazelkorn: "Rankings and the Battle for World-Class Excellence", *Higher Education Management and Policy* 2009:1, s. 58.
- 13 Simon Marginson och Marijk van der Wende: "To Rank or To Be Ranked", *Journal of Studies in International Education* 2007:3-4.
- 14 Hazelkorn 2009; Mayumi Ishikawa: "University Rankings, Global Models, and Emerging Hegemony", *Journal of Studies in International Education* 2009:2.
- 15 Tesfahuney och Dahlstedt 2008.
- 16 Hazelkorn 2009, s. 73.
- 17 Hazelkorn 2009.
- 18 Ishikawa 2009.
- 19 Denna terminologi är hämtad från Stefan Fölster, Johan Kreichberg och Malin Sahlén: *Konsten att strula till ett liv*, SNS Förlag 2011, s. 4.

- 20 Kenan Malik: "Death of the University?", *Bergens Tidende* 27/5 2010.
- 21 Gayatri Chakravorty Spivak: "Can the Subaltern Speak?", *Marxism and the Interpretation of Culture*, Cary Nelson och Lawrence Grossberg (red.), University of Illinois Press 1988.
- 22 Karl Marx och Friedrich Engels: *Det kommunistiska partiets manifest*, Atlas 1998, s. 14.